

KS. KAZIMIERZ GINTER

PONTIFICIA UNIVERSITÀ SANTA CROCE W RZYMIE

K.GINTER@OUTLOOK.IT

ORCID: 0000-0002-6582-1374

OPIS MARCJANA, CESARZA SOBORU CHALCEDOŃSKIEGO,
W HISTORII KOŚCIELNEJ EWAGRIUSZA SCHOLASTYKA
JAKO PRZYKŁAD WPŁYWU NEOPLATOŃSKICH STRUKTUR MYŚLENIA
NA LITERATURĘ CHRZEŚCIJAŃSKĄ

<https://doi.org/10.12775/TiCz.2022.015>

Streszczenie. Chrześcijaństwo pierwszych wieków w dużym stopniu korzystało z różnych elementów kultury klasycznej, zwłaszcza z neoplatonizmu. Interesującym tego przykładem jest *Historia kościelna* Ewagriusza Scholastyka, autora z końca VI wieku, działającego w Antiochii. Autor ten ma w swoim dziele wiele odniesień do kultury klasycznej. W przypadku opisu cesarza Marcjana (†457) autor posługuje się nie tylko piśmami neoplatonizującego biskupa Synezyjusza z Cyreny, lecz także zwrotami pochodzącymi z dzieła *Żywot Apolloniusza z Tyany* Flawiusza Filostrata, które w III i IV wieku było wykorzystywane w propagandzie antychrześcijańskiej. Autor artykułu, rozszerzając powyższy wątek, pokazuje, że Ewagriusz znał nie tylko dzieła klasyczne, ale także pogańskie utwory polemiczne skierowane przeciwko chrześcijaństwu. Ewagriusz był chrześcijaninem i bliskim współpracownikiem biskupa Antiochii, ale możemy się domyślać, że w wyższych warstwach Antiochii nadal można było spotkać pogan, którzy byli tolerowani również przez władze kościelne.

Słowa kluczowe: neoplatonizm, neopitagoreizm, Apollonios z Tiany, Ewagriusz Scholastyk, Synezyjusz z Cyreny, Antiochia, Marcjan (cesarz), Bizancjum, pogaństwo.

Abstract. The Description of Marcian, the Emperor of the Council of Chalcedon, in Evagrius Scholasticus's *Ecclesiastical History* as an Example of the Influence

of Neoplatonic Thought Structures on Christian Literature. Christianity in the first centuries made great use of various elements of classical culture, especially Neoplatonism. One interesting example of this is the *Ecclesiastical History* by Evagrius Scholasticus, a late sixth-century author working in Antioch. In the case of Evagrius's description of Emperor Marcian (†457), the author uses not only the letters of the Neoplatonizing bishop Synesius of Cyrene, but also expressions from the *Life of Apollonius of Tyana* written by Flavius Philostratus, which was used in the third and fourth centuries in anti-Christian propaganda. The author of the article expands on the above theme to show that Evagrius was familiar not only with classical works but also with pagan polemical works against Christianity. Evagrius himself was a Christian and a close collaborator of the bishop of Antioch, but it is likely that in the upper strata of Antioch, one could still find pagans who were tolerated also by the church authorities.

Keywords: Neoplatonism, Neopythagoreanism, Apollonius of Tyana, Evagrius Scholasticus, Synesius of Cyrene, Antioch, Marcian (emperor), Byzantium, paganism.

UWAGI WSTĘPNE

Dość rozpowszechnioną opinią jest, że chrystianizacja wiązała się ze zniszczeniem starej pogańskiej kultury grecko-rzymskiej, a także, że pomiędzy chrześcijanami a poganami istniał permanentny konflikt. Jakkolwiek jest to częściowo prawdą, to rzeczywistość jest jednak nieporównanie bardziej złożona. Chrześcijaństwo, wchodząc w świat antyczny, prowadziło z nim dialog, przejmując na swój użytek antyczne kategorie czy to filozoficzne, czy polityczne.

Czasami możemy być zaskoczeni, jak wiele idei wziętych od pogańskich neoplatoników weszło do Kościoła. Między powoli zanikającym światem intelektualistów pogańskich a światem intelektualistów chrześcijańskich istniała wymiana. Sztandarowym przykładem tego mogą być pisma Pseudo-Dionizego Areopagity, który w swoich dziełach posługuje się kategoriami myślenia filozofów neoplatońskich¹.

W niniejszym artykule chcielibyśmy pokazać interesujący przykład wpływu autora, nie tylko, że pogańskiego, ale więcej: autora, którego dzieło było używane w propagandzie antychrześcijańskiej, mianowicie Fla-

¹ Endre von Ivánka, *Plato Christianus. La réception critique du platonisme chez les Pères de l'Église*, trad. de l'allemand E. Kessler (Paris: Presses Universitaires de France, 1990), 247–273: r. „Quelle est la part du néo-platonisme dans l'oeuvre de Pseudo-Denys?”

wiusza Filostratos na opis cesarza Marcjana (450–457) – a więc cesarza soboru chalcedońskiego, i symbolu katolickiej ortodoksji w *Historii kościelnej* Ewagriusza Scholastyka, antiocheńskiego autora chrześcijańskiego z końca VI w.

1. MARCJAN I SOBÓR CHALCEDOŃSKI

Po zwycięstwie teologii aleksandryjskiej i osobiście Cyryła z Aleksandrii na soborze w Efezie (431), konflikt religijny dalej się tlił. Do kolejnego wybuchu, już po śmierci Cyryła, doszło, kiedy jeden z mnichów konstantynopolitańskich o imieniu Eutyches, zresztą bliski przyjaciel słynnego patriarchy aleksandryjskiego zanegował publicznie fakt, że Chrystus miał tę samą naturę co inni ludzie. Choć Eutyches był popierany przez starego cesarza Teodozjusza II i patriarchę Aleksandrii Dioskura, spotkał się ze stanowczym sprzeciwem ze strony patriarchy Konstantynopola, Flawiana. W tej sytuacji mnich odwołał się do papieża Leona I. Aby uspokoić napięcia, cesarz Teodozjusz zwołał nowy synod w Efezie w 449 roku – który znamy pod nazwą *Latrocinium*, z racji jego przebiegu. Doszło bowiem na nim do tumultu: nie dopuszczono do odczytania listu papieża Leona I, w którym popierał on Flawiana i potępiał Eutychesa; co więcej, biskup Konstantynopola został tak poturbowany, że po paru dniach zmarł².

Wydawało się, że stronnictwo Eutychesa zwyciężyło, ale wszystko zmieniło się, gdy cesarz Teodozjusz II niespodziewanie zmarł. Władzę udało się przejąć stronnictwu przeciwnemu, na czele ze św. Pulcherią, siostrą zmarłego cesarza. Sytuacja rzeczywiście musiała być dramatyczna, skoro św. Pulcheria zdecydowała się na uczestnictwo w swoistym zamachu stanu. Mimo że była dziewicą, poślubiła starego żołnierza, o imieniu Marcjan, który zobowiązał się uszanować jej dziewictwo. Marcjan został też zaraz ogłoszony przez senat konstantynopolitański cesarzem, choć to zachodni cesarz, Walentynian, jako senior August, miał formalnie prawo

² Pauline Allen, “The definition and enforcement of orthodoxy,” w *Cambridge Ancient History. Vol. 14, Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*, red. A. Cameron, B. Ward-Perkins, M. Whitby (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 813.

do wyznaczenia swojego wschodniego kolegi³. Trudno się dziwić, że fakt ten posłużył przeciwnikom Marcjana, by twierdzić, że nowy cesarz był *de facto* uzurpatorem.

Nowy cesarz zwołał kolejny sobór, tym razem do miejscowości Chalcedon 8 października 451 roku. Doszło na nim do depozycji patriarchy Aleksandrii Dioskura i przyjęcia doktryny zawartej w liście papieża Leona do Flawiana⁴, w której mówi się, że Chrystus był nie tylko z dwóch natur, ale i w dwóch naturach. Dodajmy, że Marcjan bardziej lub mniej bezpośrednio ingerował w sobór, na przykład gdy biskupi nie chcieli się zgodzić na przyjęcie doktryny papieża, senatorowie cesarscy zagrozili, że sobór zostanie przeniesiony na Zachód⁵.

Choć Marcjan rządził tylko 6 lat, i na temat jego rządów wiemy stosunkowo niewiele, to dla historii Kościoła mają one ogromne znaczenie. Co więcej, stosunek do tego władcy można uznać za kamień probierczy przynależności do obozu chalcedońskiego – katolickiego lub antychalcedońskiego – monofizyckiego⁶. O ile autorzy chalcedońscy postrzegają jego rządy jako triumf ortodoksji, o tyle autorom antychalcedońskim (monofizyckim) okres rządów Marcjana jawi się jako początek czasu odstępstwa od wiary ortodoksyjnej.

2. MARCIAN W HISTORII KOŚCIELNEJ EWAGRIUSZA SCHOLASTYKA

Jednym z ważniejszych chalcedońskich źródeł przedstawiających rządy Marcjana jest *Historia kościelna* Ewagriusza Scholastyka († po 594)⁷, adwokata pracującego dla patriarchy Antiochii Grzegorza (571–594). Au-

³ Por. Richard W. Burgess, “The Accession of Marcian in the Light of Chalcedonian Apologetic and Monophysite Polemic,” *Byzantinische Zeitschrift* 86-87 (1994): 63, <https://doi.org/10.1515/byzs.1994.86-87.1.47>.

⁴ Allen, “The definition and enforcement of orthodoxy,” 814.

⁵ Ewagriusz Scholastyk, *HE*, II, 18, s. 87.28–88.5. Por. Kazimierz Ginter, *Wizerunek władców bizantyńskich w „Historii kościelnej” Ewagriusza Scholastyka*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018), 127.

⁶ *Ibidem*, 107.

⁷ Artykuł korzysta z wydania krytycznego: Ewagriusz Scholastyk, *The Ecclesiastical History of Evagrius with the Scholia*, wyd. Joseph Bidez i Léon Parmentier (London: Methuen, 1898); z dwoma reprintami (Amsterdam: Hakkert, 1964, New York: AMS Press, 1979). Dalej w tekście używam skrótu *HE*.

tor ten poświęca zarówno rządowi Marcjana, jak i szczególnie soborowi chalcedońskiemu bardzo dużo miejsca – większą część księgi II swojego dzieła, do której dołączył apendyks zawierający streszczenie zarówno obrad, jak i postanowień tego jakże ważnego wydarzenia. Punkt widzenia Ewagriusza jest neochalcedoński: z jednej strony broni soboru (odrzucając zarzuty monofizytów, że doktryna Chalcedonu oznacza faktyczny powrót nestorianizmu), z drugiej wyraźnie uznaje nie tylko autorytet Cyryla Aleksandryjskiego, lecz także jego stanowisko wobec monofizytyzmu jest bardzo ugodowe⁸.

Ewagriusz w swojej *Historii kościelnej* charakteryzując cesarza Marcjana, opisuje szeroko *prodigia*, czyli znaki z życia władcy wskazujące na jego przyszłą wielkość – to na pewno reakcja na monofizyckie opisy złowróźbnych znaków poprzedzających koronację tego cesarza⁹. Również używa całych swoich talentów prawniczych, by uzasadnić sposób, w jaki Marcjan doszedł do władzy. Zamach stanu, jaki został przeprowadzony, Ewagriusz usprawiedliwia na wiele sposobów, w szczególności podkreśla, że cesarz ten otrzymał tron z powodu swoich cnót, a nie zgodnie z zasadą dziedziczenia. Z innych argumentów warto też wspomnieć o tym, że autor podkreśla, że Pulcheria mimo małżeństwa pozostała dziewicą – dla ówczesnych ludzi fakt najwyższej wagi.

Także i charakter cesarza jest przez Ewagriusza zaprezentowany jako absolutnie wyjątkowy. Autor używa wobec cesarza określenia *panaristos*, którego to słowa używa w odniesieniu do osób i zjawisk, chcąc je jednoznacznie pochwalić¹⁰. Ewagriusz opisuje *prodigia* zwiastujące przyszłe wstąpienie na tron Marcjana, z których jednoznacznie wynika, że przyszły cesarz charakteryzował się *philantropią*.

Szczególnie interesujący jest dla nas opis przymiotów Marcjana jako władcy.

Marcjan był pobożny wobec Boga i sprawiedliwy wobec obywateli za bogactwo uważał nie to, co się odkłada do skarbcza ani to, co się ściąga

Jeśli nie zaznaczam inaczej, to tłumaczenie polskie cytowane w tekście jest wzięte z wydania polskiego: Ewagriusz Scholastyk, *Historia Kościoła*, tłum. Stefan Kazikowski (Warszawa: „Pax”, 1990).

⁸ Ginter, *Wizerunek władców bizantyńskich*, 35–37.

⁹ Ibidem, 113.

¹⁰ Ibidem, 115.

w formie daniny, lecz tylko to, czym można zaspokoić potrzeby ubogich, a możliwym pozwolić na spokojne używanie bogactw. Inni bali się Marcjana nie ze względu na wymierzenie kary, a ale ze względu na perspektywę jej wymierzenia. Otrzymał władzę cesarską jako nagrodę za swą cnotę, a nie prawem dziedziczenia¹¹.

Okazuje się, że jest to w znacznej mierze składanka cytatów pochodzących z 62 listu Synezyjusza z Cyreny¹², autora z przełomu IV i V wieku, oraz, co bardziej zastanawiające, z napisanego na przełomie II i III wieku *Żywota Apolloniosa z Tyany* Flawiusza Filostratos, które to dziełko, jak zobaczymy dalej było używane przez pogan w walce z chrześcijaństwem¹³.

Spójrzmy teraz na poniższą tabelę, na opis Marcjana: w lewej kolumnie mamy tekst grecki z tłumaczeniem (poprawione przeze mnie tłumaczenie Kazikowskiego), w prawej zaś teksty, których Ewagriusz użył do konstrukcji swojego opisu.

Używam następujących skrótów:

HE – Ewagriusz Scholastyk, *Historia Kościelna*

Syn. Ep 62 – Synezyjusz z Cyreny, *List 62*

VA – Flawiusz Filostratos, *Żywot Apolloniosa z Tyany*

Opis znajdujący się w rozdziale II, 1 HE	Teksty, z których opis pochodził
HE 38, 9 Ἦν ὁ Μαρκιανὸς τὰ πρὸς θεὸν εὐσεβής, τὰ πρὸς πολιτευομένους δίκαιος; tł.: <i>Marcjan był pobożny wobec Boga i sprawiedliwy wobec obywateli</i>	Syn. Ep 62, 12–14 Dobry władca powinien być „τὰ πρὸς θεὸν εὐσεβής, τὰ πρὸς πολιτευομένους δίκαιος”;

¹¹ Jest to poprawione przeze mnie tłumaczenie Kazikowskiego. Por. Ewagriusz Scholastyk, *Historia Kościoła*, tłum. Stefan Kazikowski (Warszawa: „Pax”, 1990). Tekst grecki, HE II, 1, s. 38, 9–17.

¹² Synezyjusz z Cyreny, „List 62, wersety 12–14,” w *Correspondence* t. I–II, Synésios de Cyrène, wyd. Antonio Garziya – Denis Rocques (Paris: Les belles lettres, 2000).

¹³ Pisałiśmy już o tym: Ginter, *Wizerunek władców bizantyńskich*, 116–117. Tam też bardziej szczegółowa analiza z punktu widzenia cnot cesarskich. W artykule korzystałem z wydania: Flawiusz Filostratos, „Vita Apollonii,” w *Flavii Philostrati opera*, t. 1, red. Carl Ludwig Kayser, (Leipzig: B. G. Teubneri, 1870); tł. polskie: Flawiusz Filostratos, *Żywot Apolloniosa z Tyany*, tłum. Marian Szarmach (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012).

Opis znajdujący się w rozdziale II, 1 HE	Teksty, z których opis pochodził
HE 38, 10–11 πλούτων ἡγούμενος οὐ τὸν ἀπόθετον; tł. <i>za bogactwo uważał nie to, co się odkłada do skarbca</i>	VA V, 36 9 Apollonios poucza cesarza Wespazjana „πλούτων ἡγοῦ μὴ τὸν ἀπόθετον”
HE 38, 11–12 οὐδὲ μὴν τὸν ἀπο δασμολογιῶν συμφορούμενον, ἕνα δὲ μόνον τὸν τοῖς δεομένοις ἐπαρκεῖν δυνάμενον; tł. <i>ani to, co się ściąga w formie daniny, lecz tylko to, czym można zaspokoić potrzeby ubogich</i>	[nieznane źródło]
HE 38, 13 καὶ τοῖς πολλὰ κεκτημένοις ἀσφαλῆ παρέχειν τὸν πλούτον; tł.: <i>a możemy pozwolić na spokojne używanie bogactw</i>	VA V, 36 14–15 Apollonios poucza Wespazjana, że „τοῖς δὲ πολλὰ κεκτημένοις παρέχων ἀσφαλῆ τὸν πλούτον”
HE 38, 14–15 φοβερὸς οὐκ ἐν τῷ τιμωρεῖσθαι, ἀλλ’ ἐν τῷ τιμωρήσεσθαι; tł.: <i>inni bali się Marcjana nie ze względu na wymierzenie kary, a ale ze względu na perspektywę jej wymierzenia</i>	VA V, 36, 21–22 Apollonios poucza Wespazjana, że poddani powinni się go poddać bać ze względu na samą perspektywę wymierzenia kary: „οὐκ ἐν τῷ τιμωρεῖσθαι, ἀλλ’ ἐν τῷ τιμωρήσεσθαι”
HE 38, 16–17 δι’ ἃ καὶ τὴν ἀρχὴν ἄθλον ἀρετῆς, οὐ κληρονομίαν ἔσχε tł.: [Marcjan] <i>otrzymał władzę cesarską jako nagrodę za swą cnotę, a nie prawem dziedziczenia</i>	VA V, 36, 35–36 synowie Wespazjana powinni otrzymać władzę cesarską jako nagrodę za jego cnotę, a nie prawem dziedziczenia: „ἵνα μὴ κληρονομίαν ἡγῶνται τὴν ἀρχήν, ἀλλ’ ἀρετῆς ἄθλα”

3. EWAGRIUSZ I SYNEZJUSZ Z CYRENY

Jak widzimy, pierwszy fragment opisu Marcjana jako cesarza jest parafrazą 62 listu biskupa Synezyusza z Cyreny, postaci, którą znamy między innymi właśnie dzięki Ewagriuszowi; Synezyusz podejmuje w nim refleksję na temat przymiotów idealnych rządzących. Widać, że Ewagriusz musiał być szerzej obznajomiony z pismami Synezyusza, bo w jego *Historii kościelnej*, także znajdujemy ślady mowy Synezyusza *O królestwie*¹⁴

¹⁴ Synezyusz z Cyreny, „Oratio de regno,” w *Synesii Cyrenensis opuscula*, wyd. Nicolaus Terzaghi (Rome: Typis Regiae Officinae Polygraphicae, 1944), 10:16–17.

wyłoszonej w roku 398¹⁵, poruszającej podobne zagadnienia, jak wyżej cytowany list. Przybliżmy więc czytelnikowi tę postać. Otóż Synezjusz (†413/414) wywodził się z wysoko postawionej rodziny w Cyrenie. To, co może nas zaskoczyć, to fakt, że przyszły biskup był w Aleksandrii uczniem Hypatii¹⁶ – filozofki neoplatońskiej – zamordowanej przez fanatycznych chrześcijan, jak niektórzy twierdzą za poduszczeniem św. Cyryla Aleksandryjskiego. Pod koniec życia Synezjusz został wybrany na biskupa Potlemaidy; powszechnie przyjmowano, że przed święceniami biskupimi był poganinem. Tak też sądził Ewagriusz i Focjusz¹⁷. Wydaje się też pewne, że przyjęcie święceń nie odwiodło go od wyznawania wielu poglądów neoplatońskich. Dodajmy też, że krąg literacki, z którym był związany, nazywał się Panhellenion¹⁸. Synezjusz był autorem ceniącym niezmiernie świat helleński; stąd widać w jego pismach i mowach, jak np. w *O królestwie* gwałtowną niechęć do barbarzyńców, która u niego przybiera formy gwałtowniejsze niż u innych pisarzy późnoklasycznych¹⁹. Ewagriusz jest ewidentnie pod wpływem myśli tego biskupa-neoplatonika²⁰.

4. EWAGRIUSZ I ŻYWOT APOLLONIOSA FLAWIUSZA FILOSTRATOSA

Reszta tego tekstu, z niewielkim wyjątkiem, jest to kompilacja cytatów z *Żywota Apolloniosa*²¹ pióra Flawiusza Filostratos. Wiemy od samego Ewagriusza, że znał on tego autora i czytał on jakieś (nieznane nam) jego dzieło, bo w pewnym miejscu się na nie powołuje²². Filostratos był to

¹⁵ Timothy David Barnes, „Synesius in Constantinople,” *Greek Roman and Byzantine Studies* 27, no. 1 (1986): 108 <https://grbs.library.duke.edu/article/view/5111/5387>.

¹⁶ Por. Maria Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1993), zwł. 63-86.

¹⁷ Alan Cameron, Jacqueline Long, Lee Sherry, *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*, Berkeley–Los Angeles–Oxford: University of California Press, 1993, 39–40.

¹⁸ Synezjusz z Cyreny, „Epp. 101, 119,” w *Correspondence*, Synésios de Cyrène.

¹⁹ Np. Synezjusz z Cyreny, „Oratio de regno,” r. 21.

²⁰ Por. Ginter, *Wizerunek władców bizantyńskich*, 78–79.

²¹ Flawiusz Filostratos, „Vita Apollonii”.

²² Ewagriusz Scholastyk, *HE*, IV, 29 179.11 (i nn).

filozof tworzący na przełomie II i III wieku²³; przynależał do drugiej sofistyki²⁴, co oznacza, że zajmował się przede wszystkim kształceniem literackim i retorycznym, a nie filozofią i polityką jak wcześniejsi sofisci²⁵. Wiemy, że był on członkiem literackiego i filozoficznego otoczenia cesarzowej Julii Domny (zm. 217), pochodzącej z Syrii żony Septymiusza Sewera²⁶, córki najwyższego kapłana boga słońca El Gabala – Juliusa Bassianusa, która wspierała filozofów neoplatońskich lub neopitagorejskich²⁷ i dyskutowała na tematy filozoficzne²⁸. Julia Domna ostatnie lata swego życia spędziła zaś w Antiochii²⁹, i to właśnie ona poleciła napisać *Żywoć Apolloniosa*³⁰. Łatwo sobie wyobrazić, że cesarzowa o takim pochodzeniu i zainteresowaniach odczuwała wrogość do rosnącego w siłę w Syrii chrześcijaństwa, tak więc niewykluczone, że już sam Filostratos pisał to dzieło w celach polemiki antychrześcijańskiej.

Żywoć Apolloniosa, co oczywiste, przede wszystkim opisywał życie Apolloniosa, taumaturga i filozofa neopitagorejskiego zmarłego w końcu I wieku³¹. Jednakże sporą jego część, tę, która właśnie nas interesuje, wypełniają opisy władców, z którymi Apollonios miał do czynienia i jego z nimi dialogi. Niedoścignionym wzorem władcy w *Żywocie Apolloniosa* jest hinduski król filozof Fraotes³². Ale istnieją także wzorcowi władcy wśród Rzymian, wśród których miejsce wyróżnione zajmuje Wespazjan. Czytelnik znający opisy pogodnego Wespazjana, dokonane w dziele Swetoniusza, zdziwić się może, czytając dzieło Filostratos, bo tu cesarz ten został przedstawiony zupełnie inaczej, jako król-filozof, którego Apol-

²³ Glen Warren Bowersock, *Greek Sophists in the Roman Empire* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 1–16.

²⁴ Jaap-Jan Flintermann, *Power, paideia and pythagoreanism* (Amsterdam: Gieben, 1995), 29.

²⁵ Flintermann, *Power, paideia and pythagoreanism*, 30–32, 34–35.

²⁶ Ibidem, 22, Filostratos, „Vita Apollonii,” I,3.

²⁷ Flintermann, *Power, paideia and pythagoreanism*, 23–24

²⁸ Ibidem, 22.

²⁹ Por. Bowersock, *Greek Sophists in the Roman Empire*, 101–109.

³⁰ Filostratos, „Vita Apollonii,” I,3.

³¹ Ciekawą próbę rzeczywistych poglądów Apolloniusa podjął Carl O’Brien. Por. Carl O’Brien, „The Philosophy of Apollonius of Tyana. An Attempt at Reconstruction.” *Dionysius* 27 (2009): 17–31, <https://ojs.library.dal.ca/dionysius/article/view/dio27obrien>.

³² Filostratos, „Vita Apollonii,” V,23 sqq.

lonios uczy, jaki powinien być władca idealny³³, to właśnie fragmenty tego wywodu taumaturga przedstawiliśmy wyżej, bo były użyte przez Ewagriusza do budowy opisu cesarza Marcjana.

Zapewne dzieło Filostrata było częścią szerszej polityki, bo w trzecim wieku mamy ślady tego, że w Syrii (najpewniej w Antiochii) była budowana legenda Apolloniosa, jako pogańskiego *theios aner*³⁴ bożego człowieka, której celem było wykreowanie postaci mogącej rywalizować z Chrystusem. Wiemy, że Porfiriusz z Tyru w celach antychrześcijańskich zestawiał ze sobą te dwie postacie³⁵. Kult Apolloniosa został zaniesiony do zachodnich części imperium przez Syryjczyków. Bliski współpracownik prześladowcy chrześcijan, Dioklecjana, Sossianus Hierokles, w swoim antychrześcijańskim dziełku o tytule *Przyjaciel Prawdy* – powoływał się na Filostrata zestawiając cuda dokonywane przez Apolloniosa i Chrystusa³⁶. To właśnie dzięki Hieroklesowi dzieło Filostrata stało się sławne³⁷. Dla pochodzącego z Antiochii pogańskiego retora z IV wieku Libaniasza, Apollonios był filozofem zestawianym z Platonem, Izokratesem, Sofoklesem i Gorgiaszem.

Kult Apolloniosa w IV wieku stał się popularny i rozkwitł w wielu miastach Wschodu, stanowiąc problem dla Kościoła³⁸, co widać np. po tym, że polemikę z poganami na temat tej postaci prowadził zarówno Euzebiusz z Cezarei³⁹, jak i Laktancjusz⁴⁰. W II połowie IV wieku *Żywot*

³³ Ibidem, V,36.

³⁴ Maria Dzielska, „Il theios aner,” w *I Greci. Storia, cultura, arte, società. T. 3.2 Una storia greca. Trasformazioni*, red. Salvatore Settis (Torino: Einaudi, 1998), 1261–1280; zwł. 1266. Filostratos, „Vita Apollonii,” III, 18.

³⁵ Damian Miszczynski, „Apolloniusz z Tiany w propagandzie antychrześcijańskiej IV w.,” w *Propaganda w starożytności*, red. Bartosz Kołoczek (Kraków: Koło Naukowe Historyków Studentów UJ, 2014), 131–132; bardziej szczegółowa analiza: Adam Tondera, „Oryginalność hieroklesowego porównania Apoloniusza z Tiany z Chrystusem,” *Vox Patrum* 65 (2016): 683–695, <https://doi.org/10.31743/vp.3528>.

³⁶ Maria Dzielska, *Apolloniusz z Tiany. Legenda i rzeczywistość* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1983), 10.

³⁷ Miszczynski, „Apolloniusz z Tiany,” 133.

³⁸ Ibidem, 133; Dzielska, *Apolloniusz z Tiany*, 73.

³⁹ Żeby zrozumieć argumentację obu stron, warto sięgnąć do publikacji: Adam Tondera, „Polemika Euzebiusza z Cezarei z Sossianusem Hieroklesem na temat porównania Apoloniusza z Tiany i Chrystusa jako reprezentantów kultury pogańskiej i chrześcijańskiej,” *Vox Patrum* 64 (2015): 491–502, <https://doi.org/10.31743/vp.3727>.

⁴⁰ Miszczynski, „Apolloniusz z Tiany,” 134–135.

Apolloniosa kontynuował swoją rolę jednego z czołowych dzieł w pogańskiej propagandzie antychrześcijańskiej – czego dowodem jest fakt, że na łacinę przetłumaczył go sam Nikomach Flawian senior, bodajże najważniejsza postać stojąca za uzurpacją Euzebiusza, gorący zwolennik restytucji pogaństwa w Rzymie⁴¹. Wydaje się, że w zamysłach pogan dzieło to miało pełnić rolę podobną jak Ewangelia, będąc wykładem zasad etyki pogańskiej, ale w formie prezentowania pogańskiego „świętego”⁴².

Rzymianie wyznający tradycyjną religię zyskali nie tylko możliwość przeciwstawienia chrześcijanom i ich Chrystusowi kogoś spośród siebie, kogoś będącego uosobieniem mądrości i dobroci, lecz także mogli podbudować własne morale⁴³.

5. STOSUNEK EWAGRIUSZA SCHOLASTYKA DO POGAŃSTWA I KULTURY KLASYCZNEJ

Podsumujmy więc: do opisu najważniejszego dla *Historii kościelnej* cesarza – Marcjana, symbolu ortodoksji chalcedońskiej jest używany list mało ortodoksyjnego neoplatonicyzującego biskupa z Cyreny będącego uczniem Hypatii oraz pouczenia, jakich udzielił Apollonios z Tyany Wespazjanowi w dziele Filostratos. Jak wyjaśnić fakt, że Ewagriusz ucieka się do takich wzorców? Jaki jest jego stosunek do kultury klasycznej? Jaki do pogaństwa i chrześcijaństwa? Spróbujemy teraz udzielić na to odpowiedzi.

Myślę, że najlepszym sposobem będzie naświetlenie niektórych podstawowych aspektów życia i dzieła Ewagriusza. Nasz autor urodził między rokiem 532 a 537⁴⁴, w Epifanii – małym miasteczku Syrii nad rzeką Orontes, należącej do patriarchatu antiocheńskiego. Region, z którego autor pochodził, był zdecydowanie chalcedoński. Największym zagroże-

⁴¹ Maria Dzielska, „Z problemów reakcji pogańskiej w Rzymie w schyłkowym okresie Cesarstwa,” w *Problemy schyłku świata antycznego*, red. Andrzej Kunisz (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1978), 99.

⁴² Dzielska, „Z problemów reakcji pogańskiej”, 103.

⁴³ Miszczyński, „Apolloniusz z Tiany”, 137.

⁴⁴ Pauline Allen, *Evagrius Scholasticus the Church Historian* (Leuven: Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1981), 1.

niem dla mieszkańców regionu były najazdy Persów, którzy – gdy Ewagriusz był dzieckiem – zburzyli w 540 roku Antiochię⁴⁵.

Ewagriusz należał najpewniej do niegdyś bardzo wpływowej, a pod koniec VI wieku upadającej klasy dekurionów, która traciła swoje znaczenie na rzecz środowiska osób związanych z biskupem miasta⁴⁶. Klasa dekurionów na pewno była klasą konserwatywną; zapewne w jej łonie można było spotkać wiele śladów starej kultury helleńskiej, stąd nie dziwi, że Ewagriusz mógł spotkać się z *Żywotem Apolloniosa*.

Jak możemy sobie wyobrazić, autor miał wykształcenie retoryczne, a także skończył studia prawnicze, najprawdopodobniej w Konstantynopolu, co ułatwiało mu przyszlą karierę w Cesarstwie⁴⁷. Studia na uniwersytecie w Konstantynopolu dawały studentom wysokie wykształcenie w dziedzinach humanistycznych⁴⁸. Widać, że nie poszło ono na marne, ponieważ autor swoją *Historię kościelną* pisze językiem nawiązującym do stylu Tukidydesa⁴⁹; ślad to zakorzenienia autora w kulturze helleńskiej.

Być może przez pewien czas zanim zaczął studia prawnicze, studiował w Aleksandrii, gdzie spotkał się ze środowiskami naukowymi Egiptu. To tam mógł zapoznać się z pismami biskupa neoplatonika Synesjusza z Cyreny. Bezpośrednio po studiach autor zapewne wrócił do Antiochii, która odbudowana przez Justyniana po najeździe perskim ciągle była ważnym miastem, choć dalekim od świetności, jaką miała wcześniej⁵⁰. Ewagriusz stał się osobą ważną w mieście, gdy na początku lat siedemdziesiątych VI wieku został współpracownikiem patriarchy Antiochii Grzegorza⁵¹; jako adwokat bronił patriarchy w Konstantynopolu przed wysuwanymi przeciwko niemu oskarżeniami⁵². Autor zmarł nie wcześniej niż w roku 593/594⁵³. Jego *Historia Kościelna* będąca kontynu-

⁴⁵ Ewagriusz Scholastyk, *HE*, IV,26 s.173:13.

⁴⁶ Ginter, *Wizerunek władców bizantyńskich*, 49

⁴⁷ Por. Arnold Hugh Martin Jones, *The Later Roman Empire, 284–602. A social, economic and administrative survey*. Vol. 3 (Oxford: Basil Blackwell, 1964), 512–514.

⁴⁸ Por. Geoffrey Greatrex, "Lawyers and Historians in Late Antiquity," w *Law, Society and Authority in Late Antiquity*, red. Ralph W. Mathisen (Oxford: Oxford University Press, 2001), 148–161.

⁴⁹ Ginter, *Wizerunek władców bizantyńskich*, 53.

⁵⁰ *Ibidem*, 26–27.

⁵¹ Allen, *Evagrius Scholasticus the Church Historian*, 2.

⁵² Ewagriusz Scholastyk, *HE* VI, 7.

⁵³ Ginter, *Wizerunek władców bizantyńskich*, 28.

acją poprzednich dzieł tego samego gatunku literackiego obejmuje czas od panowania Teodozjusza II (a właściwie od soboru efeskiego 431) do początku panowania Maurycjusza (kończy się koło roku 591). Autor poza opisywaniem wydarzeń kościelnych poświęca sporo miejsca polityce świeckiej władców i opisowi ich charakteru. Do najważniejszych cesarzy opisywanych przez Ewagriusza należy Anastazjusz (†518) i Justynian (†565).

Warto zastanowić się, jaki wyłaniający się z kart *HE* obraz hellenckiego pogaństwa? Z jednej strony widać wyraźnie, że autor piętnuje stare rytzy słowami niezwykle mocnymi, zwłaszcza podejmując polemikę z Zosymem, autorem pogańskim z V wieku, który oskarżał Konstantyna Wielkiego o liczne zbrodnie. Ale – z drugiej strony – poczucie konieczności podjęcia takiej polemiki to znak, że w środowisku Ewagriusza dalej istniały poglądy bliskie Zosymowi i że tego autora pogańskiego się czytało⁵⁴.

Innym śladem tego, że pogaństwo w czasach Ewagriusza wśród klasy rządzącej nie zanikło zupełnie, jest historia niejakiego Anatoliusza, który miał wysokie godności w Antiochii, a także był bliskim przyjacielem pryncypała Ewagriusza, patriarchy Grzegorza. Został on „przyłapany raz [...] na gorącym uczynku składania ofiar bóstwom pogańskim, a kiedy postawiono go za to przed sądem, udowodniono mu szalbierstwa i czarodziejskie praktyki, jako temu, kto wplątał się w nieprzeliczone wprost niedorzeczności”⁵⁵. Anatoliusz, aby się ocalić, przekupił komesa Orientu. Ale od Ewagriusza dowiadujemy się o tym, że w mieście padły oskarżenia także przeciwko patriarsze Grzegorzowi jakoby podjął próbę jego ocalenia. A nawet oskarżono go o to „że biskup nawet składał pogańskie ofiary razem z Anatoliuszem”⁵⁶. Te podejrzania były tak niepokojące, że sam cesarz Tyberiusz się zainteresował sprawą. Brutalny opis skazania i wykonania wyroku na Anatoliuszu zamieszczony przez Ewagriusza, niepasujący zresztą do umiarkowanego generalnie stylu tego autora, jest moim zdaniem niczym innym jak chęcią za wszelką cenę zmycia wszelkich podejrzeń z biskupa⁵⁷. Dlaczego ten fakt jest tak interesujący? Otóż widzimy, że sam patriarcha Grzegorz jest blisko osób związanych ze starym kultem

⁵⁴ Ibidem, 81–84.

⁵⁵ Ewagriusz Scholastyk, *HE* V, 18.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

pogańskim. Czy powinniśmy uważać, że i on go praktykował? Oczywiście nie. Ale zapewne współpraca z nimi faktycznie mu nie przeszkadzała.

Warto dorzucić, że w Syrii powiązanie neoplatonizmu z magią było szczególnie wyraziste. Jamblich, twórca tzw. szkoły syryjskiej w neoplatonizmie⁵⁸, był zwolennikiem teurgii⁵⁹, a także przygotował grunt do wplecenia w filozofię pogańską magii a zarazem dokonał połączenia neopitagoreizmu i platonizmu. Wiemy, że mieszkał w pobliżu Antiochii w początkach IV wieku⁶⁰; nie mamy danych na temat funkcjonowania jego szkoły, ale możliwe, że dalej odciskała się ona na uczonych z Syrii⁶¹.

Dodajmy coś więcej. Otóż jeśli przyjrzymy się opisowi cesarzy bizantyńskich, jaki w swoim dziele umieszcza Ewagriusz, to – generalnie mówiąc – są oni opisywani zgodnie ze schematem cnót/wad, których pierwszym źródłem jest *Państwo* Platona. Wprowadzanie schematów platońskich do opisu władców chrześcijańskich nie jest niczym nowym. Już Euzebiusz z Cezarei w swoich panegirykach na cześć Konstantyna postępował podobnie⁶². Ale jest to właśnie kolejny ślad jak głęboko stara kultura funkcjonowała w myśleniu intelektualistów chrześcijańskich.

Dodajmy jeszcze jeden element: Ewagriusz nienawidzi Justyniana. Można wskazać po temu wiele powodów, ale czy jednym z nich nie mogło być to, że cesarz zamknął Akademię Platońską w 529 r.? Warto zauważyć, że wszyscy filozofowie Akademii w momencie jej likwidacji pochodzili ze Wschodu Cesarstwa⁶³.

Ślad przywiązania naszego autora do tej instytucji widać w jego opisie wizyty cesarzowej Eudokii, córki pogańskiego profesora ateńskiej Akademii Platońskiej, żony Teodozjusza II w Antiochii, w trakcie której cesarzowa wygłosiła mowę, w której między innymi nawiązała do *Iliady*, by

⁵⁸ Por. Giovanni Reale, *Historia Filozofii Starożytnej*, t. I–V, przeł. Edward Iwo Zieliński (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1993–2002), t. IV, 634.

⁵⁹ Ginter, *Wizerunek władców bizantyńskich*, 45; G. Reale, *Historia Filozofii Starożytnej*, t. IV, 644–645.

⁶⁰ Ginter, *Wizerunek władców bizantyńskich*, 45, przyp. 151.

⁶¹ Reale, *Historia Filozofii Starożytnej*, t. IV, 647–649.

⁶² Ginter, *Wizerunek władców bizantyńskich*, 73–77.

⁶³ Richard Tyrrell Wallis, *Neoplatonism* (London: Duckworth, 1972), 13; Alan Cameron, “The Last Days of the Academy of Athens,” *Proceedings of the Cambridge Philological Society. New Series* 15 (195) (1969): 7–29. <https://www.jstor.org/stable/44696832>.

przypomnieć, że Antiochię założyli Ateńczycy⁶⁴. Z wdzięczności za ten gest mieszkańcy Antiochii wystawili Eudokii spiżowy pomnik, który znajdował się w Antiochii jeszcze w czasach Ewagriusza⁶⁵. Możemy wywnioskować ze sposobu opisu całego tego wydarzenia, że Ewagriusz jest niezmiernie przywiązany do Aten, podobnie zresztą jak Ojcowie kapadoccy, a także Synezjusz z Cyreny, który swą miłość do upadających w jego czasach Aten prezentował wyjątkowo wyraziście⁶⁶.

Naturalnie przyczyną niechęci Ewagriusza do Justyniana także może być fakt, że to za tego władcy Antiochia została zniszczona; że grupa posiadaczy ziemskich do której należał Ewagriusz została wyjątkowo mocno dotknięta przez klęski żywiołowe; wreszcie, że Justynian atakował patriarchę Antiochii z pozycji heterodoksyjnych. Wszystko to prawda, ale to, że Justynian jest najbardziej zniechęconym cesarzem przez Ewagriusza, może mieć także motyw w zamknięciu przez niego akademii Platńskiej.

Nie znaczy to oczywiście, że Ewagriusz był poganinem. Ale był chrześcijaninem o bardzo głęboko konserwatywnym sposobie myślenia, uformowanym na literaturze klasycznej i pismach pogańskich. Zasięg jego chrześcijańskich lektur religijnych jest niewielki, nie wspomina nawet o najsłynniejszym antiocheńskim Ojcu Kościoła Janie Chryzostomie, natomiast widać, że pojawiają się u niego postacie z pogranicza kulturowego jak Synezjusz z Cyreny, odniesienia do klasyków kultury pogańskiej Tukidydesa czy Homera, a nawet Apollonios z Tyany Filostratos. *Żywot Apolloniosa* jest nawet wzorcem stylu dla Ewagriusza, skoro używa go do opisanego najważniejszego cesarza chrześcijańskiego.

W otoczeniu jego przełożonego, patriarchy Grzegorza znajdują się ludzie, którzy są poganami i składają ofiary (neoplatńska teurgia?). Oczywiście nie mamy podstaw, by sądzić, że Ewagriusz czy patriarcha Grzegorz sami w tym uczestniczyli. Ale ponieważ stanowili oni część starej elity Antiochii, która była wychowywana na pogańskiej kulturze kla-

⁶⁴ Ewagriusz Scholastyk, *HE I*, 20 s. 29, 1–2.

⁶⁵ Ewagriusz Scholastyk, *HE I*, 20 s. 29, 7–9.

⁶⁶ Synezjusz z Cyreny, „Ep 136,” w *Correspondence*, Synésios de Cyrène. Por. Cameron, Long, Sherry, *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*, 409–411, Appendix III. *Synesius's visit to Athens*.

sycznej, więc mieli zapewne sporą dozę tolerancji dla resztek pogan i nie chcieli ich prześladować.

Jest on chrześcijaninem mocno wierzącym, ale o głowie uformowanej w świecie klasycznym. Jego osobiste zainteresowanie religią jest na poziomie osoby, która praktykuje, chodzi do świętego z prośbą o poradę, ale jego pobożność faktycznie idzie nie w stronę refleksji teologicznych, a w stronę pobożności bardzo praktycznej – jak np. jest to cześć do Szymona Słupnika Młodszego⁶⁷.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Ewagriusz Scholastyk, *The Ecclesiastical History of Evagrius with the Scholia*. wyd. Joseph Bidez i Léon Parmentier, London: Methuen, 1898; z dwoma reprintami (Amsterdam: Hakkert, 1964; New York: AMS Press, 1979). Tłumaczenie polskie: Ewagriusz Scholastyk. *Historia Kościoła*, tłumaczył Stefan Kazikowski. Warszawa: „Pax”, 1990.
- Flawiusz Filostratos, „Vita Apollonii.” W *Flavii Philostrati opera*, t. 1, red. Carl Ludwig Kayser. Leipzig: B. G. Teubneri, 1870. Tłumaczenie polskie: Flawiusz Filostratos. *Żywot Apolloniosa z Tyany*. Tłumaczył Marian Szarmach. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012.
- Synezjusz z Cyreny, *Correspondence* t. I–II. Texte établi par Antonio Garzya; trad. et comm. par Denis Roques. Paris: Les belles lettres, 2000.
- Synezjusz z Cyreny. „Oratio de regno.” W *Synesii Cyrenensis opuscula*, wyd. Nicolaus Terzaghi. Rome: Typis Regiae Officinae Polygraphicae, 1944.

Opracowania

- Allen, Pauline. “The definition and enforcement of orthodoxy.” W *Cambridge Ancient History. Vol. 14, Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*, redakcja Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael Whitby, 811–834. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Allen, Pauline. *Evagrius Scholasticus the Church Historian*. Leuven: Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1981.
- Barnes, Timothy David. „Synesius in Constantinople.” *Greek Roman and Byzantine Studies* 27, no. 1 (1986), 93–112. <https://grbs.library.duke.edu/article/view/5111/5387>.
- Bowersock, Glen Warren. *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford: Clarendon Press, 1969.

⁶⁷ Zwłaszcza Ewagriusz Scholastyk, *HE*, VI, 23.

- Burgess, Richard W. "The Accession of Marcian in the Light of Chalcedonian Apologetic and Monophysite Polemic." *Byzantinische Zeitschrift* 86-87 (1994): 47–68. <https://doi.org/10.1515/byzs.1994.86-87.1.47>.
- Cameron, Alan. "The Last Days of the Academy of Athens." *Proceedings of the Cambridge Philological Society. New Series* 15 (195) (1969): 7–29. <https://www.jstor.org/stable/44696832>.
- Cameron, Alan, Jacqueline Long, and Lee Sherry. *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*. Berkeley; Los Angeles; Oxford: University of California Press, 1993.
- Dzielska, Maria. *Apolloniusz z Tiany. Legenda i rzeczywistość*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1983.
- Dzielska, Maria. *Hypatia z Aleksandrii*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1993.
- Dzielska, Maria. „Il theios aner.” *W I Greci. Storia, cultura, arte, società. T. 3.2 Una storia greca. Trasformazioni*, redakcja Salvatore Settis, 1261–1280. Torino: Einaudi, 1998.
- Dzielska, Maria. „Z problemów reakcji pogańskiej w Rzymie w schyłkowym okresie Cesarstwa.” *W Problemy schyłku świata antycznego*, redakcja Andrzej Kunisz, 93–112. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1978.
- Flintermann, Jaap-Jan. *Power, paideia and pythagoreanism*. Amsterdam: Gieben, 1995.
- Ginter, Kazimierz. *Wizerunek władców bizantyńskich w „Historii kościelnej” Ewagriusza Scholastyka*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018.
- Greatrex, Geoffrey. "Lawyers and Historians in Late Antiquity." *W Law, Society and Authority in Late Antiquity*, redakcja Ralph W. Mathisen, 148–161. Oxford; New York: Oxford University Press, 2001.
- Ivánka, Endre von. *Plato Christianus. La réception critique du platonisme chez les Pères de l'Eglise*. Traduit de l'allemand par Élisabeth Kessle. Paris: Presses Universitaires de France, 1990.
- Jones, Arnold Hugh Martin. *The Later Roman Empire 284–602. A social, economic and administrative survey. Vol. 3*. Oxford: Basil Blackwell, 1964.
- Miszczyński, Damian. „Apolloniusz z Tiany w propagandzie antychrześcijańskiej IV w.” *W Propaganda w starożytności*, redakcja Bartosz Kołoczek, 129–139. Kraków: Koło Naukowe Historyków Studentów UJ, 2014.
- O'Brien, Carl. "The Philosophy of Apollonius of Tyana: An Attempt at Reconstruction." *Dionysius* 27 (2009): 17–31. <https://ojs.library.dal.ca/dionysius/article/view/dio-27obrien>.
- Reale, Giovanni. *Historia Filozofii Starożytnej*. T. I–V. Przełożył Edward Iwo Zieliński. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1993–2002.
- Tondera, Adam. „Polemika Euzebiusza z Cezarei z Sossianusem Hieroklesem na temat porównania Apoloniusza z Tiany i Chrystusa jako reprezentantów kultury pogańskiej i chrześcijańskiej.” *Vox Patrum* 64 (2015): 491–502. <https://doi.org/10.31743/vp.3727>.
- Tondera, Adam. *L'immagine del „santo” pagano nella figura di Apollonio di Tiana e la sua valutazione da parte cristiana*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2012.
- Tondera, Adam. „Oryginalność hieroklesowego porównania Apoloniusza z Tiany z Chrystusem.” *Vox Patrum* 65 (2016): 683–695. <https://doi.org/10.31743/vp.3528>.
- Wallis, Richard Tyrrell. *Neoplatonism*. London: Duckworth, 1972.